

İslam'ın Felsefi Dili: Meşşailer Yeniden Gelir Mi?

Erdal Baykan*

ÖZ

Bu yazının amacı, İslam Düşünce Tarihinin en önemli sistemlerinden birini oluşturmuş olan ve yine insanlık düşünce tarihinin en büyük simalarının ortaya çıkmasını sağlamış olan Meşşai düşünceye ve temsilcilerine karşı açık/örtük olumsuzlama gayretlerinin eleştirel düşünce bağlamında sürdürülmediğine vurgu yapmaktır. Entelektüel bir çabaya dönüşmeyen tartışmalar ve eleştiriler Gazali'den sonra çoğunluk dini bir vurgu ile ortaya çıkmaktadır. Kanaatimize göre, bu tartışmalar ve eleştiriler entelektüel çabanın biçimlendiği bir süreç içerisinde ortaya çıkmış olsaydı, bugün felsefi bir anakronizm ortaya çıkmayacaktı. Muhtemelen İslam dünyasının bugünkü durumu da söz konusu yaklaşım ile ilişkilidir. Bu aşamada şunu söylememiz gerekli ki, İslam'ın felsefi dili, yeniden oluşarak, dinin evrensel felsefi yorumlarını yeniden inşa etmelidir.

Gazalinin bir bilge olarak yönelttiği eleştiriler ve değerlendirmelerin istismar edilerek eleştirilerin felsefi bir tartışma olmaktan çıkarılması, hem bu yönelimin imkan ve hasıllarının yok sayılmasına ve hem de eleştiri geleneğimizin heba edilmesine yol açmaktadır. Bu ve benzeri varsayımlar başta Türk İslam Düşüncesi olmak üzere, insanlığın Meşşai yoruma olan ihtiyacı vurgulanarak dile getirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, İslam Düşüncesi, Meşşailik, Gazali, Eleştirel Düşünce.

Philosophical Language Of Islam: Do Peripatetics Come Again?

ABSTRACT

The purpose of this essay: one of the most important system has been created in Islamic History and history of human being thought's greatest figures has been provided by Peripatetizm. We try to defense against attacking Peripatetic thought and represent which include othering this thought. We show that we cannot use critical system against the tradition of Peripatetizm. The discussions and criticisms which haven't been converted any intellectual effort have been converted a religious vigilance since al Ghazali. In our opinion, If only these discussions and criticisms had been conducted in a process which had been formed by intellectual concern, there wouldn't be any intellectual anachronism of today. Presumably the contemporary situation of Islamic World -living in a status but cannot form any stance- is related to this vigilance. Unfortunately because this truth is taken no notice, the free and critical thought is deprived of the utility of divine by being pushed the philosophy out of line. In this stage we need to say that the philosophical language of Islam, read the perpetual wisdom and mercy of Islam and proceeds of humanity once more, and rebuilt the universal philosophical comments of the religion.

Ghazali, who was wisdom, had made criticism and evaluation about philosophical issues. These criticism and evaluation has been embezzled. We try to show this embezzlement that is not about philosophical investigation anymore. In addition to this, this embezzlement has blocked new possibilities and wasting our historical tradition. We try to put an emphasis that Turkish-Islamic thought and humanity need the review of Peripatetizm tradition.

Keywords: Philosophy, Islamic thought, Peripatetizm, Ghazali, Critical Thinking.

Giriş

Gazali (Ö.1111), Meşşailer, Meşşailiği tanıttığı *Makâsıdü'l-Felasife*'nin ardından yazdığı *Tebâfütü'l-Felasife*'de filozofların katılmadığı düşüncelerini çürütmeyi amaçlayarak yirmi felsefi teori üzerinden yürümüş ve üçünü İslam'a zıt olarak değerlendirip geri kalan on yedi meselede filozofların düşüncelerini bidatler şeklinde sonuçlandırmıştır. Gazali'nin eleştirdiği üç teori şunlardır: *İlki*, Evrenin başlangıçsız olduğu yani Âlemin ezeliyeti teorisi (kıdem-i âlem), *ikincisi*, Tanrı'nın bu dünyaya ait cüzilerin sadece küllî boyutlarını bildiği yani Allah'ın ilminin sadece tümelleri kapsadığı yahut O'nun bütün eşyayı ancak küllî bilgiyle bildiği teorisi ve *üçüncüsü* ise İbn Sina'nın (Ö. 1037) cismani haşr yerine ölümsüz, gayri maddi nefis öğretisi, yani, ahiret hayatının sadece ruhani bir hayat olduğu şeklinde anlaşılabilir görüşleridir (Gazali, 2005; Acar, 2006, s. 99-118; Acar, 2005, s. 1-24; Kaya, 2004, s. 393-396).

Bu çaba bilim ahlakının/bilimsel eleştirinin ne olması gerektiğinin örneğidir. Çünkü bu eserle eleştirinin

*Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, erdalbaykan@hotmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 02.06.2016; Makalenin Kabul Tarihi: 06.06.2016

nasıl olması gerektiği konusunda bir ilke ortaya konulmuş olmaktadır: Eğer Felsefi düşüncelerle ilgili bir eleştiriniz varsa onu felsefi sistem içerisinde oluşturmalsınız. Bir kelamcı ya da bir sufi veya bir fıkıhçı olarak yönelteceğiniz eleştirilerin bir anlamı ve olumlu katkısı olmayacaktır. Gazali'nin bu ilkeyi küfür ve bid'at kavramlarıyla ihlal edip etmediği tartışılmayı hak edecek kadar önemlidir. Çünkü sonraki zamanlardan bu güne söz konusu ifadeler hep istismar edilegelmiştir. Daha sonra İbn Rüşd (ö.1198) *Tebahüt'üt-tebahüt*'de Gazali'nin eleştirdiği birçok konuyu yanlış anladığını göstermeye çalışmakla kalmaz tartışmaya yeni boyutlar da ekler. Ama İbn Rüşd'ün bütün çabasına rağmen konu artık felsefi bir tartışma olmaktan çıkarılmış, *iman-küfür* bağlamında okunarak Müslümanlar ve bütün insanlık için büyük bir imkân heba edilmiş olmaktadır.

I. Meşşailik

İslam Düşüncesi, İslam'ın, başlangıcından günümüze gelinceye kadar düşünce, sanat, bilim, edebiyat, ahlak, metafizik, hukuk, siyaset, ekonomi, yönetim gibi, hayatın her yönüyle ilgili olarak, Kur'an'ın takdim ettiği varlık, bilgi ve değer anlayışı üzerinden geliştirdiği yorumlamaların bütününe anlatan kavram olarak tanımlayabiliriz (Koç, 2014). İslam Düşünce geleneğinin en önemli temsilcileri Meşşailer olmuştur.

Sözlükte "yürümek" anlamındaki *meşy* kökünden türemiş olup *çok yürüyen* demek olan *meşşa* kelimesinden üretilen *meşşai* ifade edildiği üzere Aristo doktrini benimseyen kimseyi ifade eden Yunanca *peripatetikos* terimini karşılamak için kullanılmakta, söz konusu doktrine de *meşşaiyye* (*peripatetizm*) denilmektedir. (Kaya, 2004) Meşşailik, Kindi (ö.873), Farabi (ö. 940), İbn Sina, İbn Rüşd gibi büyük düşünürlerin içerisinde görüldüğü, aslında her biri tek başına bir sistem filozofu olarak değerlendirilebilecek kadar büyük filozoflardan oluşmaktadır. Meşşai felsefe geleneğinde her ne kadar adını Aristo'dan (ö. MÖ 322) almış olsa da bütün bir sistemini salt Aristo'nun felsefesi etrafında kuran bir filozof söz konusu olmamıştır denilebilir. Ancak Kindi'den İbn Rüşd'e dört yüz yıl devam eden bu süreçte filozofların Meşşailik adıyla bir ekol olarak anılmalarını sağlayan ortak bir yönelim de vardır (Toktaş, 2004a).

Bilindiği üzere *Yunan düşüncesinin* İslam dünyasında tanınması tercüme faaliyetleriyle olmuştur. Böylece İslam toplumu, *ta'lil* -bilinmeyi bilinenle kıyaslayıp yeni bilgiler elde etme- den farklı olarak bir de mantıkla tanışmıştır. Kişisel ilgilerle devam eden tercüme hareketi Halife Me'mun (ö. 833) döneminde *Beytü'l-Hikme* adı altında resmi bir kurum olmuştur. Onuncu yüzyılın sonlarına kadar farklı etkinlikler halinde yürütülen tercüme kanalıyla Yunan, İran ve Hint bilgin ve düşünürlerinden seksen civarında müellifin eseri Arapça'ya kazandırılmıştır. Bu bilgiler bize, İslam filozoflarının antik ve Helenistik dönemlerde ortaya çıkan çeşitli felsefe ekolleri ve bunların temsilcileri hakkında başlangıçtan beri çoğunlukla sağlıklı bilgiye sahip olduklarını söyleme imkanı vermektedir (Kaya, 2004; Gutas, 2003). Dahası İslam filozoflarının benimsedikleri miras ile kurmuş oldukları ilişki sadece bir tekrardan ibaret olmamıştır. Kindi, Farabi, İbn Sina öncelikli olarak tercüme hareketi neticesinde elde edilen metinleri anlayıp çözümleyerek çağdaştırmışlar ve seçici bir entelektüel tavır geliştirerek kendi yorum ve katkılarını oluşturmuşlardır (Arslan, 1999, s. 9-45; Bircan, 2009, s. 15-43; Karaman, 2012, s. 233-252).

İslam Düşünce geleneğinin en önemli temsilcisi olan Meşşai filozoflar böylece evrensel İslam düşüncesinin de oluşumunu sağlamış olmaktadır. İslam düşüncesi içinde yer alan belli bazı unsur, üslup, öğretisi, kavrayış tarzı, yorum ve yaklaşımların kökenlerinin başka kültür ve medeniyetlerde daha önceden var olması bu bağlamda önemli değildir. Önemli olan, İslamî kavrayışın dışarıdan devşirdiği bu unsurlardan oluşturduğu bütündür. Çünkü bunlar artık yeni dünya görüşüne hizmet eden bir unsura dönüştürülmüş olmaktadır (Koç, 2014).

Özellikle İbn Sina'nın İslam düşünce geleneğinin oluşumunda katkısı büyüktür. Yukarıda da hatırlatıldığı üzere, İbn Sina sonrası felsefe çoğunlukla eleştirilirdir. Gazali ile başlayan eleştirilere İbn Rüşd'ün yanıtları ve eleştirileri eklenir. Eleştiri sürecinin etkisini felsefe tasavvuru ve felsefi araştırmanın yöntem ve kavramsallaştırmalarında görebiliriz. Nihayetinde İbn Sina ve Sühreverdi'nin sistemleri, devam etmekte olan kelam geleneği, İbn Arabi (ö.1240) ve Mevlana (ö. 1273) gibi simaların tasavvufi anlayışları, klasik sonrası dönemin düşünürleri için temel saik işlevi görecektir. Sufi tecrübenin öne çıkarılarak aklı, hakikati elde etme konusunda dolaylı bir aracı olarak nitelendirip, zevk'in ise bilgi ve eylem arasında hayati bir tamamlayıcılık rolünü üstlenerek hakikati doğrudan idrak ettiği varsayımı, ilerleyen süreçte akıl ile

tecrübenin uzlaştırılması çabalarına yol açmıştır. Zaten, İbn Sinacı gelenek en başta, araştırma ile sezginin, yani tecrübi düşüncenin daha yüksek bir sentezde birleştirilmesine olan ihtiyacın farkına varmıştır. İbn Sina'nın kendi felsefesini hikmet-i mütealiye olarak isimlendirmesi de bu gerçeği ifade etmektedir denilebilir (Toktaş, 2004b; Kaya, 2004; Demirli, 2013, s. 503-539; İbn Rüşd, 1998; Gazali, 2001). Kısa süre içerisinde İslam felsefesi için tercüme faaliyeti artık felsefi düşüncenin öncelikli saiki olmaktan çıkmış Meşşailer kendi yürüyüşlerine başlamışlardır. İslam Felsefesi öylesine güçlü bir yorum olmuştur ki ortaçağdan itibaren uzun süre Hıristiyan ve Yahudi felsefesi İslam filozoflarının etkisi ile şekillenmiştir. (Karlığa, 2004)

II. Meşşai Düşünce Yeniden

İslam Felsefe geleneğinin teşekkül devrini oluşturan *Meşşai* geleneğin sadece *Yunanca mirastan* yani Platon ve Aristo'nun eserleri üzerine yazılan şerhlerden ibaret olmadığı bir gerçektir. Aristocu yöntemin izleyicisi sayılan İbn Rüşd de dâhil genelde İslam filozoflarının sistemleri *seçmeci*dir. Meşşailer, Yunan filozoflarının düşüncesini geliştirmişler, tevhide aykırı görünen yönlerini yorumlamaya çalışmışlar veya kabul etmemişlerdir. Gerekliğinde Platon veya Aristo'nun düşünceleri arasında tercih yapmakla kalmamış felsefeye yeni konular ekleyip temellendirmişlerdir. Mesela felsefe tarihinde nübüvveti felsefe problemi olarak irdeleyip, nübüvvetin zorunluluğunu savunmuş ve Peygamberin en yüksek, en kâmil insanı temsil ettiğini temellendirenler onlardır. Meşşailer toplumların dirlik düzenlik ve huzuru için nübüvvetin gerekli olduğunda müttefiktir. Meşşailer felsefi doktrinlerini ve bilimsel araştırmalarını temellendirirken yöntem olarak Aristo mantığını kullanmış olmakla beraber mantığa da yeni boyutlar eklemişlerdir. Ayrıca mantığın bölümleri ile ilgili bağımsız eserler kaleme alıp bu konuda zengin bir literatür oluşturmuşlardır. Bu filozoflar gerek varlık yorumunda gerekse öteki felsefi problemlerin çözümünde aklın her halini en üst düzeyde kullanabilen, insanlık tarihinin en seçkin düşünürleri arasında yerlerini almışlar ve teist felsefenin en başarılı örneğini ortaya koyabilmişlerdir (Kaya, 2004 Alper, 2000).

Sonuç itibarıyla İslam felsefesinde ana akım olan Meşşai filozofların felsefi sistemleri, birbirinin aynısı olmadığı gibi sadece bir aktarım da değildir. Kendi içindeki farklılıklarla birlikte Meşşailik, İbn Sina felsefesinde en olgun düzeye ulaşmış ve onun külliyyatı vasıtasıyla doğrudan, Büyük kelim bilgileri tarafından da dolaylı olarak etkinliğini sürdürmüştür Özellikle müteahhirin dönemi kelamcı-filozofların kitaplarında ahiret, kabir hayatı, cennet, cehennem gibi konuları saymaz isek hakim düşünce Meşşailiktir diyebiliriz (Kaya, 2015; Altaş, 2009). Bütün bu etki ve imkânlarla rağmen Meşşailik özelinde felsefi düşünceye karşı olumsuz bakış çoğu zaman devam etmiştir.

III. Sonuç

Artık şunu daha net ifade edebiliriz ki, Gazali ile başlayıp devam eden İslam Felsefe geleneği üzerinden yürütülen eleştiriler ve tartışmalar entelektüel bir çaba olarak sürdürülememiştir. Eleştiri ve tartışmalar entelektüel kaygılarla oluşan bir süreç içerisinde sürdürülebilse idi bugün yaşamakta olduğumuz entelektüel kriz olmazdı. İslam dünyasının içerisine düştüğü *ne yapmalı* sorusuna cevap oluşturamama hali biraz da bu konu ile ilgilidir (Baykan, 2014). Modern zamanlarda başta materyalizm, psikolojizm, natüralizm ve bilimcilik gibi akımlardan gelen meydan okumalar karşısında İslam düşüncesinin kendisini yeniden konumlandırma ihtiyacı hissettiği açıktır (Koç, 2014).

Bu hakikat maalesef göz ardı edilerek, tıpkı fıkhıta "içtihat kapısının kapanması" ilkesinin katılığa ve benimsenen hukuk kaidelerinin değişmez bir niteliğe sahip olmasına, bunun da ilerleyen süreçte şer'i hukukun yerini seküler hukuka bırakmasına yol açmış olması gibi, felsefenin çizgi dışına itilmesiyle özgür ve eleştirel düşünce de ilahi olanın imkânından mahrum bırakılmıştır. (İzzetbegoviç, 2015, s. 304-305) Hâlbuki İslam toplumları, İslam'ın ilk yayılış dönemlerindeki duruma benzer şekilde, başta düşünce, sanat, ahlak, siyaset, ekonomi, bilim ve teknoloji alanlarında olmak üzere, hemen her alanda, çok farklı yorum, yaklaşım ve öğretilerin meydan okuyucu tavrıyla yüz yüzedir (Koç, 2014). Geldiğimiz aşamada içtenlikle söylemek zorundayız ki, İslam'ın felsefi dili: *Meşşailer'in/Meşşai Düşüncenin* yeniden gelerek İslam'ın bitmez tükenmez rahmet ve hikmeti ile insanlık hasılasını bir kez daha okuyup dinin evrensel felsefi yorumlarını yeniden inşa etmesine her şeyden çok ihtiyacımız var.

Kaynakça

- Acar, R. (2005). Yaratan Bilmezse Kim Bilir?: İbn Sina'ya Göre Allah'ın Cüz'ileri Bilmesi. *İslam Araştırmaları Dergisi*(13), 1-24.
- Acar, R. (2006). Allah'ın Cüz'ileri Bilmesi: Klasik İbn Sina Yorumunun Değerlendirilmesi. *Divan*, XI(20), 99-118.
- Alper, Ö. M. (2000). *İslam Felsefesinde Akıl-Vahiy, Felsefe-Din İlişkisi*. İstanbul : Ayışığı Kitapları.
- Altaş, E. (2009). *Fabreddin er-Razî'nin İbn Sînâ Yorumu ve Eleştirisi*. İstanbul: İz.
- Arslan, A. (1999). *İslam Felsefesi Üzerine*. Ankara: Vadi.
- Baykan, E. (2014). Kadim Bir Soğukluğun Modern Temsili: İlahiyat Fakültelerinde Felsefe Fobisi. B. A. Çetinkaya içinde, *Akademide Felsefe, Hikmet ve Din* (s. 363-367). Ankara: Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Bircan, H. H. (2009). *İslam Felsefesi Üzerine*. Van: Bilge Adamlar.
- Demirli, E. (2013). İbnü'l Arabi ve Sadreddin Konevi: İlimlerin Tedahül Devrinde Tasavvuf ve Felsefe. M. C. Kaya içinde, *İslam Felsefesi: Tarih ve Problemler* (s. 503-539). İstanbul: İSAM.
- Gazali, E. H. (2005). *Filozofların Tutarsızlığı*. (M. Kaya, & H. Sarıoğlu , Çev.) İstanbul: Klasik.
- Gutas, D. (2003). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*. (L. Şimşek, Çev.) İstanbul: Kitap.
- İbn Rüşd (1998). *Tutarsızlığın Tutarsızlığı*. (K. Işık, & M. Dağ, Çev.) İstanbul: Kırk Ambar.
- İzzetbegoviç, A. (2015). *Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar*. (H. T. Başoğlu, Çev.) İstanbul: Klasik.
- Karaman, H. (2012). İslam Felsefesinin Özgünlüğü. B. A. Çetinkaya içinde, *İslam Felsefesi Tarihi* (s. 233-252). Ankara: Grafiker.
- Karlığa, B. (2004). *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesine Etkileri*. İstanbul: Litera.
- Kaya, M. (2004). Meşşaiyye. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (s. 393-396). içinde İstanbul: TDV.
- Kaya, V. (2015). *İbn Sina'nın Kelama Etkisi*. Ankara: OTTO Yayınları.
- Koç, T. (2014). İslam Düşüncesinin Yeni Açılım Alanları. *Akademide Felsefe Hikmet ve Din* (s. 45-50). Ankara: Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Toktaş, F. (2004a). *İslam Düşüncesinde Felsefe Eleştirileri*. İstanbul: Klasik.
- Toktaş, F. (2004b). *Meşşai Felsefe*. İstanbul : İnsan.